

Resilience jako ctnost?

Aristotelská teorie charakterových ctností jako nástroj analýzy osobní a komunitní odolnosti

Vojtěch Linka

Lékařská fakulta v Plzni, Univerzita Karlova

vojtech.p.linka@gmail.com

Abstract:

Resilience as a Virtue?

Aristotle's Theory of Character Virtues as a Tool for Analyzing Personal and Community Resilience

The article examines the concept of resilience by comparing it with Aristotle's concept of character virtue. It shows that the current dimensions of resilience from the fields of psychology, psychiatry and multisystem resilience share essential features with Aristotle's concept of character virtues, especially in the area of acquiring and using resilience as the disposition of an individual that, thanks to it, enables them to respond adequately to disruption, trauma or long-term stress. Resilience, similar to character virtues, is gained through education (habituation, training), and consists in avoiding extremes and demonstrating adequate responses to crises. The article also shows that the analysis of character virtues provides valuable resources for a deeper understanding of resilience at the collective level and can thus offer conceptual tools for the study of the so-called resilient society and the relationship between individual resilience and community resilience, where a resilient society is understood as a community in which resilient individuals positively influence the structures of a given society and thus enable the development of resilience in its other members.

Keywords: resilience, resilient society, virtue ethics, *Nicomachean Ethics*, Aristotle

DOI: <https://doi.org/10.46854/fc.2025.4r.645>

Úvod

Zkoumání resilience se v posledních letech stalo předmětem rostoucího zájmu sociálních věd, psychologie, psychiatrie a dalších oborů; vzniká takřka nepřehledná literatura zkoumající odolnost¹ jednotlivců, společnosti, ekosys-

1 Slova resilience a odolnost používáme v textu jako synonyma (výjimkou je pozn. č. 7, kde rozebíráme pojem καρτερία).

témů i celé planety.² Nabízí se otázka, co spojuje koncept resilience napříč tak rozdílnými oblastmi, jako je lidský mozek, zabezpečovací systém, či občanská komunita.³ Skeptici poukazují na vágnost pojmu resilience, zejména pokud jde o jeho rozšiřování mimo oblast duševního života jednotlivce, optimističtější autoři naopak zdůrazňují širokou využitelnost tohoto pojmu při aplikaci na rozličné oblasti skutečnosti.⁴

Byť se samotný koncept resilience původně uplatňoval v přírodních a technických vědách, jeho primární použití je spjato se studiem a léčbou traumat u dětí v druhé polovině 20. století. Tato traumata zkoumané děti utrpěly především v souvislosti s druhou světovou válkou, materiální a afektivní deprivací a dalšími negativními faktory.⁵ Teprve z tohoto kontextu se použití slova resilience rozšířilo do dalších oblastí, a to takovým způsobem a měrou, že dnes tento pojem čelí riziku vyprázdnění a vágnosti. Je tomu tak zejména proto, že není zcela jasné, co to vlastně resilience je. Byť se většina autorů snaží pojem „resilience“ nějak definovat, jeho výměr – vzhledem k tomu, že má být aplikovatelný na velmi různorodé fenomény – je velmi obecný. Několik reprezentativních definic uvedeme níže.

Tento článek se pokouší využít k pochopení a reflexi výměru resilience konceptuální nástroje aristotelské etiky, konkrétně pojem ctnosti (ἀρετή).⁶

- 2 Z titulů vydaných v posledních letech, které pokrývají různé oblasti použití pojmu resilience, viz např. Goldstein, S. – Brooks, R. B. (eds.), *Handbook of Resilience in Children*. 3rd. ed. New York, Springer 2023; McNeil-Wilson, R. – Triandafyllidou, A. (eds.), *Routledge Handbook of Violent Extremism and Resilience*. London, Routledge 2023; Nautiyal, S. – Kumar, A. K. – Goswami, M. – Khan, I. (eds.), *The Palgrave Handbook of Socio-ecological Resilience in the Face of Climate Change: Contexts from a Developing Country*. Singapore, Palgrave MacMillan 2023; Leal Filho, W. (ed.), *Handbook of Climate Change Resilience*. Switzerland AG, Springer 2019; Miller-Karas, E., *Building Resilience to Trauma: The Trauma and Community Resiliency Models*. London, Routledge 2023; Russel, G., *Understanding Vulnerability and Resilience: A Guide for Professional Staff Who Work with Vulnerable Others*. London, Routledge 2023; Cyrulnik, B. – Jorland, G. (eds.), *Résilience. Connaissances de base*. Paris, Odile Jacob 2012 (e-book); Ungar, M. (ed.), *Multisystemic Resilience: Adaptation and Transformation in Contexts of Change*. Oxford, Oxford University Press 2021; Koubová, A. – Baronová, B., *Odolná společnost. Mezi bezmocí a tyraníí*. Praha, Wo-men ve spolupráci s Filosofickým ústavem AV ČR 2023.
- 3 Masten, A., *Ordinary Magic. Resilience in Development*. New York, The Guilford Press 2014, s. 6.
- 4 Limity resilience a její aplikace na různé oblasti skutečnosti jsou diskutovány např. zde: Cyrulnik, B., *Limites de la résilience*. In: Cyrulnik, B. – Jorland, G. (eds.), *Résilience. Connaissances de base*, c.d., s. 3232–3471.
- 5 Masten, A., *Ordinary Magic: Resilience in Development*, c.d., s. 3–22; Ionescu, S., *Origine et évolution du concept de résilience*. In: Cyrulnik, B. – Jorland, G. (eds.), *Résilience. Connaissances de base*, c.d., s. 301–564.
- 6 Vztahům mezi resiliencí a ctnostmi se věnovaly i některé psychologické výzkumy, jejichž výsledky jsou shrnuty a interpretovány ve studiích: Duan, W. – Guo, P. – Gan, P., *Relationships among Trait Resilience, Virtues, Post-traumatic Stress Disorder, and Post-traumatic Growth*. *PLOS ONE*, 10, 2015, No. 5, s. 1–13; Kim, J. H. et al., *Resilience from a Virtue Perspective*. *Rehabilitation Counseling Bulletin*, 61, 2018, No. 4, s. 195–204. Autoři první ze zmíněných studií ukazují vliv jak resilience, tak ctností na posttraumatický růst (*post-traumatic growth*), který je podle

Cílem není vykázat, že se resilience – například ve významu, ve kterém se používá v současné psychologické diskusi o traumatu – nachází už u Aristotela, nýbrž předvést, že analýza vztahu resilience a ctnosti může přispět k jejímu hlubšímu pochopení a zároveň poskytnout pevnější základ, ze kterého lze vycházet v dalších výzkumech a který není v současných výměrech resilience vždy dostatečně přítomný.⁷ Podobně jako se Aristotelem inspirovali a inspirují proponenti etiky ctností (*virtue ethics*), může z něj těžit i studium resilience, aniž by samozřejmě šlo o rigorózní aplikaci „kanonické“ verze Aristotelovy teorie na moderní situaci.⁸

nich vyšší u jedinců, kteří vykazují jak resilienci, tak ctnosti. Autoři nicméně nezkoumají přímo vztah mezi resiliencí a ctnostmi. Dalším omezením pro téma tohoto článku je to, že výměr ctností, se kterým pracují autoři první studie (Duan, W. et al., *Chinese Virtues Questionnaire*-96, 2012; dostupné na: <https://doi.org/10.1177/1049731512450074>; [cit. 30. 10. 2025]), je zásadně odlišný od aristotelského pojetí ctností, se kterým pracujeme zde. Druhá z uvedených studií, jejímiž autoři jsou J. H. Kim et al., pracuje s ctnostmi, které z aristotelské tradice vycházejí (*courage, integrity, practical wisdom a committed action*), a ukazuje, že u jedinců, u kterých je resilience rozvinutá, dochází při setkání s narušením (autoři pracují s narušením ve smyslu CID – *Chronical Illness and Disability*) k lepší adaptaci za pomoci jednání vykazujícího rysy ctností. Obě uvedené studie tedy poukazují na komplementaritu resilience a ctností. Vztah mezi resiliencí a aristotelským pojetím ctností byl z filosofického hlediska zkoumán i v kontextu morální teorie Tomáše Akvinského. Viz například Rozsak, P., Not Only Coping: Resilience and Its Sources from a Thomistic Perspective. *Journal of Religion and Health*, 62, 2003, No. 4, s. 2734–2745. Nebo též Steven Titus Craig poukazuje na strukturální podobnosti mezi moderními pojetími resilience a Tomášovým chápáním *fortitudo*. Viz Craig, S. T., *Resilience and the Virtue of Fortitude: Aquinas in Dialogue with the Psychosocial Sciences*. Washington, D.C., The Catholic University of America Press 2006. S Craigovou knihou sdílíme metodologický přístup, tedy porovnání současných výměrů resilience a určité klasické etické teorie. Craig nicméně volí v konkrétních analýzách opačný postup, tedy aplikaci moderní resilience jako výkladového klíče k Tomášovu *fortitudo*, zatímco my vycházíme z aristotelského pojetí ctnosti a využíváme ho pro výklad resilience. Zároveň se neomezuje na jednu ctnost (viz následující poznámka).

- 7 Jedna možnost srovnání současných teorií resilience a Aristotelovy etické teorie by mohla spočívat ve vyzdvížení pojmu *καρτερία*, který se v některých anglických překladech jako „resilience“ překládá; přičemž rovněž v češtině se používá překlad „odolnost“. (Viz Aristotelés, *Etika Nikomachova*. Přel. A. Kříž. Praha, Petr Rezek 2025.) Aristotelés tento pojem používá v kontextu diskuse týkající se sebekontroly (*ἐγκρατεία*) tváří v tvář slastem a bolestem. *Eth. Nic.* 7.1, 1145a35–b15, 7.3, 1146b12, 1147b23. (V této stati vycházím z vydání: *Aristotelis Ethica Nicomachea*. Ed. by I. Bywater. Oxford, Oxford Classical Texts 1894. Nadále je v bibliografických poznámkách cituji jako *Eth. Nic.*) Výměr „odolnosti“ jako schopnosti něčemu vzdorovat (*τὸ μὲν γὰρ καρτερεῖν ἐστὶν ἐν τῷ ἀντέχειν* 7.7, 1150a33–34), konkrétně vzdorovat bolestem, kterým většina lidí podlehe (*ἔστι δὲ καρτεῖν καὶ ὅν οἱ πολλοὶ ἡττοῦς* 7.7, 1150a9–14), nicméně ukazuje, že Aristotelův pojem odolnosti je výrazně užší než současná pojetí resilience, která dále v článku rozebíráme, a pokrývá nejvýše jednu vrstvu resilience, a sice persistenci (viz níže pozn. č. 17). I z tohoto důvodu nám připadá plodnější srovnávat spíše strukturu ctností s resiliencí než soustředit se na hledání přesného ekvivalentu resilience u Aristotela.
- 8 Ke vztahu moderní etiky ctností a původní Aristotelovy etiky viz např. druhou a třetí část sborníku: Bielskis, A. – Leontini, E. – Knight, K. (eds.), *Virtue Ethics and Contemporary Aristotelianism: Modernity, Conflict and Politics*. London – New York, Bloomsbury Academic 2020, s. 111–236. K různým variantám etiky ctností a jejich limitům viz Carr, D. – Arthur, J. – Kristjánsson, K. (eds.), *Varieties of Virtue Ethics*. London, Palgrave Macmillan 2017.

Nejdříve představíme několik reprezentativních a komplexních definic pojmu resilience z hlediska psychologie, psychiatrie a multisystémové resilience,⁹ které v první řadě míří na výměr tohoto pojmu v kontextu života jednotlivce (člověka) – byť často aspirují i na pokrytí jiných typů systémů (rodina, společnost, ekosystém) –, a ukážeme základní shodné rysy těchto definic. V druhé části textu pak získané analýzy vztáhneme k jedné skupině ctností, o které Aristotelés píše v *Etice Níkomachově* a *Etice Eudémově* (s přihlédnutím k moderní etice ctností), a to sice ke ctnostem týkajícím se charakteru (statečnosti, štěrnosti, mírnosti, uměřenosti atp.).¹⁰ Ukážeme, že klasické (= Aristotelovo) pojetí rysů těchto ctností velmi dobře odpovídá sdílenému jádru současných výměrů resilience u jednotlivce a že navíc nabízí i možnosti jejich dalšího doplnění a rozšíření. To umožňuje resilienci dále získávat a rozvíjet. Ve třetí části našeho textu následně prozkoumáme, zda lze konceptuální nástroje nabyté konfrontací současných výměrů resilience a Aristotelovy teorie charakterových ctností uplatnit i v aplikaci resilience na kolektivní systémy, zejména na úrovni resilience společnosti či komunity, tj. zda lze společnost vykazující odolnost analyzovat pomocí konceptuálních nástrojů vycházejících z Aristotelovy etiky.

1. Definice resilience

Resilience se obvykle vymezuje v protikladu ke krizi, nadměrnému stresu či traumatu, tedy jako reakce, odpověď či proti-pohyb. Neuropsychiatr Boris Cyrulnik ji například definuje následovně: „Trauma chápu jako neurobiologický otisk v paměti mozku, který je způsoben nadlimitním, nebo dlouhodobě trvajícím stresem... Resilience je naopak neuropsychologický proces, který umožňuje lidem obnovit svůj životní vývoj po psychickém traumatu, a tedy se ze zajetí minulosti uvolnit.“¹¹ Nebo jinde: „Definice odolnosti je vel-

9 Multisystémovou resiliencí rozumíme tu oblast *resilience studies*, která se soustředí na vztahy a vzájemný vliv odolnosti jednotlivých systémů (jednotlivců, rodina, společnost, ekosystém atp.). Viz Ungar, M., *Modeling Multisystemic Resilience*. In: Ungar, M. (ed.), *Multisystemic Resilience: Adaptation and Transformation in Contexts of Change*, c.d., s. 6–31.

10 V článku se omezuje pouze na charakterové ctnosti. Nikoli proto, že by ctnosti dianoetické nebyly pro resilienci relevantní, nýbrž proto, že na charakterových ctnostech je jasněji vidět proces jejich nabývání a užívání. Motivace tohoto omezení je tedy metodologická. Využití dianoetických ctností pro rozbor resilience by se nicméně mohlo stát cenným tématem dalšího výzkumu, například ve směru využití rozumnosti (φρονήσις) pro posttraumatickou transformaci (tohoto tématu se dotýkáme níže).

11 Cyrulnik, B., *Kdo má strach, nemění se*. *Deník N*, 12. 1. 2024. Dostupné na: [https://denikn.cz/1325804/kdo-ma-strach-nemeni-se-tihne-k-diktatorovi-ktery-jeho-pocit-strachu-udrzuje-rika-francouzsky-neuropsychiatr-cyru-](https://denikn.cz/1325804/kdo-ma-strach-nemeni-se-tihne-k-diktatorovi-ktery-jeho-pocit-strachu-udrzuje-rika-francouzsky-neuropsychiatr-cyru-1325804) [cit. 24. 10. 2025].

mi jednoduchá: je to proces – biologický, psycho-afektivní, společenský a kulturní –, který umožňuje nový vývoj po prodělání duševního traumatu.¹²

Zatímco v první definici se resilience týká explicitně biologického rozměru jednotlivce – a je spojena s neurobiologickou změnou v mozku –, ve druhé je její aplikace rozšířena i „mimo“ oblast biologie, do oblasti psychologické, společenské a kulturní. Oběma definicím jsou společné dva rysy: vymezení resilience vůči traumatu, které může být jak jednorázové, tak může mít podobu dlouhodobého stresu, a pojetí resilience jako procesu. Spíše než o bezprostřední instinktivní reakci se jedná o dlouhodobější pohyb, které má vést k novému vývoji.

Toto základní vymezení resilience rozšíříme nyní o definici podle psycholožky Ann Mastenové: „Odolnost můžeme široce definovat jako schopnost dynamického systému úspěšně se adaptovat na narušení, která ohrožují jeho funkci, přežití nebo vývoj. Tento pojem je aplikovatelný na systémy mnoha druhů na různých provázaných úrovních, ať už jsou to systémy živé či neživé, jako například mikroorganismus, dítě, rodina, zabezpečovací systém, ekonomika, les nebo globální oteplování.“¹³

Zde vidíme jednak rozvinutí předchozích definic, jednak jejich obohacení o nové prvky. Resilience je chápána jako schopnost adaptace systému v reakci na narušení. Trauma, dlouhodobý stres či krizi lze jistě pod narušení zahrnout, neboť mohou ohrožovat funkci, přežití nebo vývoj systému. Mastenová také explicitně rozšiřuje pole aplikace resilience tím, že jako příklady uvádí jak živé, tak neživé systémy, a také systémy kolektivní (rodina, les). Tomuto druhému aspektu se se budeme věnovat ve třetí části našeho článku, nyní ještě rozšíříme výměr resilience pomocí vymezení od téže autorky: „Odolnost představuje schopnost adaptace a přežití systému poté, co došlo k jeho narušení, často se týká procesu obnovení funkční rovnováhy a někdy označuje proces úspěšné transformace do nového stabilního funkčního stavu. Můžeme říci, že lidský jedinec jakožto systém je odolný, vykazuje-li vzorce adaptace nebo zotavení v kontextu potenciálně destabilizujících ohrožení.“¹⁴

V tomto úryvku Mastenová dále rozvíjí motiv schopnosti adaptace po narušení, neboť ho rozšiřuje o aspekt transformace: po úspěšné resilientní reakci nezůstává systém stejný jako před narušením, nýbrž přechází do nového funkčního stavu. Nedílnou vrstvou resilience je tedy i schopnost zotavení se po narušení, krizi či traumatu. Resilientní systém se navzdory zažitě před-

12 Cyrulnik, B., Pourquoi la résilience? In: Cyrulnik, B. – Jorland, G. (eds.), *Résilience. Connaissances de base*, c.d., s. 138. Není-li uvedeno jinak, překlady jsou mé vlastní.

13 Masten, A., *Ordinary Magic: Resilience in Development*, c.d., s. 6.

14 Citováno podle: Koubová, A., Společenská odolnost – rámování perspektivy a metodologická východiska. In: Koubová, A. – Baronová, B., *Odolná společnost. Mezi bezmocí a tyranií*, c.d., s. 14.

stavě, nevyznačuje tím, že všechno *vydrží* a nic se ho *nedotkne*, ale tím, že je schopen se po narušení adaptovat, transformovat a zotavit.

Aby byl systém této reakce schopen, tedy aby se prokázal jako odolný, je potřeba zmínit další, a v našem výkladu poslední, rys resilience, a sice otázku zdrojů, díky kterým je resilientní reakce vůbec možná. Tento rys se akcentuje zejména v oblasti tzv. multisystémové resilience: „Odolnost je schopnost systémů (jednotlivců, komunit, institucí) hledat a nacházet zdroje k udržení well-being a také schopnost těchto lidských systémů vyjednávat (*negotiate*) podpůrné a ochranné zdroje, jež jsou přiměřené a smysluplné v daném kontextu (situaci) a kultuře.“¹⁵

Tato definice ukazuje – opět v protikladu k zažitým představám o odolnosti –, že jedinec není resilientní proto, že zvládne všechno sám a bez pomoci, ale proto, že je schopen hledat a vyjednávat zdroje, které mu umožní reagovat na danou situaci odolným způsobem (tedy například tak, že si řekne o pomoc). Tento rys resilience podtrhuje její zásadně společenskou povahu nebo alespoň povahu multisystémovou (pro zvládnutí nadměrného stresu není vždy nutné požádat o pomoc dalšího člověka, je možné využít i „přírodních zdrojů“, tj. např. trávení více času v přírodě).

Omezíme-li výše představené výměry resilience na lidského jedince, můžeme jejich průnik vystihnout následujícím způsobem: resilience se projevuje v konfrontaci s narušením (krizí, traumatem, stresem¹⁶) tak, že jedinec, který je resilientní, je schopen reakce, která kromě persistence a resistance (tedy schopnosti něco vydržet a bránit se) vede k adaptaci, transformaci a zotavení po prodělaném narušení, a to za pomocí zdrojů, které si je resilientní jedinec schopen vyjednávat ve svém okolí a získávat je od ostatních systémů.¹⁷ Spíše než o instinktivní reakci se tedy jedná o proces, který prochází různými fázemi a který se dovršuje v obnovení funkční rovnováhy. Můžeme mluvit o resilientní reakci, ale také o resilientním jednotlivci, jenž „má“ resilience a vykazuje ji. Byť se míra resilientní reakce může lišit v závislosti na situaci, které jedinec čelí, pokud je skutečně resilientní, nejedná se o jednorázovou a náhodnou reakci, ale o stabilní rys, který se projevuje v rozličných situacích narušení. V následující části textu ukážeme, že minimálně některé rysy takto vymezené odolnosti se blíží Aristotelovu pojetí charakterových

15 Ungar, M., *Multisystemic Resilience: Adaptation and Transformation in Contexts of Change*, c.d., s. 9–10.

16 K obdobné struktuře u Aristotela, tedy k nutnosti setkání se zátěží/nebezpečím jako s podmínkou rozvoje ctnosti/resilience, viz níže.

17 Vrstvy resilience – persistence, resistance, zotavení, adaptace, transformace – jsou diskutovány v: Ungar, M., *Modeling Multisystemic Resilience Connecting Biological, Psychological, Social, and Ecological Adaptation in Contexts of Adversity*. In: týž, *Multisystemic Resilience: Adaptation and Transformation in Contexts of Change*, c.d., s. 18–20.

ctností a že vzájemné srovnání obou koncepcí může současná chápání resilience obohatit.

2. Ctnosti týkající se charakteru a jejich podobnost resilience

Aristotelés se v *Etice Níkomachově* snaží kromě jiného ukázat, že pro smysluplný lidský život je zásadní si osvojit a vykazovat dispozice (ἕξεις), jež nazýváme zdatnostmi či ctnostmi (ἀρεταί).¹⁸ V rámci rozlišení mezi dianoetickými a charakterovými ctnostmi¹⁹ se zaměříme na druhé jmenované. Charakterové ctnosti (například štědrost, umírněnost či statečnost) získáváme habituací (která má podobu výchovy a tréninku v širokém slova smyslu – tedy nejen tím, že nás někdo něco učí či nás v něčem trénuje, ale i tím, že pozorujeme určité způsoby jednání u lidí okolo nás a jednáme obdobně).²⁰ Štědrými, mírnými či statečnými se stáváme tak, že se chováme štědře, umírněně nebo statečně.²¹ Výchova by nejen měla formovat základní návyky a přesvědčení o tom, co je dobré a co špatné, ale zároveň i vytvářet prostor, ve kterém se dispozice mohou dále rozvíjet. Například: má-li se někdo stát statečným, musí být vystaven náročným situacím, ve kterých svou statečnost může soustavně vykazovat, a tím pádem i posilovat.²²

Znakem toho, že daný člověk je ctnostný, není ovšem jen to, jak jedná, ale také to, jak se ohledně daného jednání cítí, tedy obecně slast a bolest, kterou v souvislosti s jednáním zakouší.²³ Pokud se člověk přemáhá při štědrém jednání, tak nevole, kterou při tom zakouší, značí, že ctnost štědrosti u něj není ještě dostatečně rozvinutá. Být ctnostný a ctnostně jednat by nám totiž mělo v ideálním případě působit slast. Samozřejmě, že v některých situacích, jako například při statečném jednání, nám překonávání nebezpečí slast nutně nepůsobí, mělo by být ale alespoň zachováno to, že zármutek (emocionální bolest), který zakoušíme, nepramení z toho, že by se nám přičilo jednat ctnostně, ale z důsledků, které naše ctnostné jednání má (například zranění v bitvě).²⁴ Dispozice – ctnosti či neřesti – tedy určují, jakým způsobem se vztahujeme k morálně relevantním událostem, se kterými se setkáváme a ve kterých jednáme, jaké emoce a v jaké míře prožíváme, i to, jak vypadají naše reakce.²⁵

18 Aristotelés, *Eth. Nic.* 1.7, 1098a12–18. Shrnující studii Aristotelovy teorie ctností spolu s obsáhlou bibliografií viz např. v: Curzer, H. J., *Aristotle and the Virtues*. Oxford, Oxford University Press 2012.

19 Viz Aristotelés, *Eth. Nic.* 1.13, 1098a12–18. Viz též výše pozn. č. 10.

20 Tamtéž, 2.3, 1104b3–16.

21 Tamtéž, 2.1, 1103a34–b2.

22 Tamtéž, 2.2, 1104a25–30.

23 Tamtéž, 2.3, 1104b3–16, 1105a10–16.

24 Tamtéž, 2.3, 1104b3–16.

25 Tamtéž, 2.5, 1105b25–28.

Pokud bychom použili tento popis ctnosti na resilienci, jednalo by se o dispozici, díky které se její nositel vztahuje určitým způsobem k ohrožujícím narušením a díky které je schopen vůči těmto narušením přiměřené odpovědi, a to jak na rovině kognitivně-emocionální (realisticky prožívá a vnímá závažnost daného ohrožení), tak praktické (podniká kroky persistence, resistance, adaptace, zotavení a transformace). Stejně jako u charakterových ctností je zde stěžejní habituace: při pěstování resilience u dětí je klíčový rozvoj afektivních a bezpečných vazeb;²⁶ obecně řečeno: resilience se kultivuje skrze performativní akty, rituály a resilientní jednání.²⁷

Kromě tohoto základního konceptuálního vymezení je Aristotelovo pojetí ctností pro koncepci resilience inspirativní i díky slavné teorii středu. Ctnostné jednání se pohybuje na škále mezi extrémy: mezi smělostí a zbabělostí je statečnost, mezi rozhazovačností a skrblictvím je štědrost.²⁸ Nejedná se zde o aritmetický střed, ale o takové jednání, které je adekvátní vzhledem k okolnostem, jednájcímu i předmětu jednání.²⁹ V případě statečnosti tak například nejde o to nikdy se nebát, ale o to bát se pouze náležitých věcí a v náležitě míře.³⁰ například strach ze smrti je přirozený a má ho i statečný člověk.³¹

I resilience se pohybuje mezi extrémy: pokud bychom ke každému jedinci, který prodělá krizi, přistupovali tak, že se u něj musí *nutně* rozvinout post-traumatická stresová porucha, vychýlili bychom resilienci příliš na stranu obecně předpokládané vulnerability. Pokud bychom naopak ke každému jedinci přistupovali tak, že na krizi musí reagovat jen persistentně, vzali bychom mu možnost čerpat z dalších zdrojů resilience vedoucích k zotavení a transformaci.³² Podobně v kontextu bezpečnosti ve společnosti se ukazuje, že přílišné vychýlení na stranu sekuritizace má totalizující a stresující následky, zatímco absence jakýchkoli bezpečnostních opatření vede naopak k přílišnému riziku výskytu společenských hrozeb.³³ Resilience se musí po-

26 Delage, M., Résilience et famille. In: Cyrulnik, B. – Jorland, G. (eds.), *Résilience. Connaissances de base*, c.d., s. 1590; Anaut, M., Résilience affective. In: tamtéž, s. 1126.

27 Delage, M., Résilience et famille, c.d., s. 1786-1787.

28 Aristotelés, *Eth. Nic.* 2.6, 1106a15-1107a2. Aristotelés, *Eth. Eud.* 2.3, 1220b38-1221a12. (V této stati vycházím z vydání: *Aristotelis Ethica Eudemia*. Eds. by R. R. Walzer – J. M. Mingay, Oxford, Oxford Classical Texts 1991. Nadále je v bibliografických poznámkách cituji jako *Eth. Eud.* Srov. též český překlad Aristotelés, *Etika Eudémova*. Přel. V. Zavřel – J. Brázdil. Praha, Dybbuk 2020.)

29 Aristotelés, *Eth. Nic.* 2.9, 1109a28. Tématu Aristotelovy teorii středu je věnováno dnes již klasické dílo: Tracy, T. J., *Physiological Theory and the Doctrine of the Mean in Plato and Aristotle*. Chicago, Loyola University Press 1969.

30 Aristotelés, *Eth. Nic.* 3.7, 1115b17–19.

31 Tamtéž, 3.6, 1115a24–27.

32 K tomu viz Koubová, A., Společenská odolnost očima veřejných aktérů. Závěrečná esej. In: Koubová, A. – Baronová, B., *Odolná společnost. Mezi bezmocí a tyranií*, c.d., s. 368–369.

33 Sieckelinck, S. – Gielen, A. J., *RAN Issue Paper: Protective and Promotive Factors Building Resilience against Violent Radicalisation*. Amsterdam, RAN Centre of Excellence 2017; Grossman, M., Resilience to Violent Extremism and Terrorism. In: Ungar, M., *Multisystemic Resilience: Adaptation and Transformation in Contexts of Change*, c.d., s. 294–317.

hybovat mimo extrémý a vyhnout se absolutizaci určitých hodnot (např. bezpečí), má-li se rozvinout jako adekvátní reakce na narušení.³⁴

Aristotelovo pojetí ctností má samozřejmě mnoho dalších vrstev, které v dosavadním výkladu nebyly zohledněny. Nešlo ovšem o to vykázat, že by resilienci bylo možné prostě doplnit do výčtu ctností, které Aristotelés sám podává,³⁵ ale o to, že některé zásadní aspekty aristotelských charakterových ctností velmi dobře odpovídají tomu, jak je resilience v současné době definována, a tím pádem mohou být pro její výzkum využitelné. Zejména důraz na kultivaci ctnosti skrze ctnostné jednání, vyhýbání se extrémům a přihlídnutí ke kontextu, ve kterém jednání probíhá, souzní se základními recentními rysy resilience týkajícími se jednotlivce.

V závěru této části článku rozšíříme dosud řečené exkurzem k moderní reflexi Aristotelovy etické teorie i pojetí ctnosti. Jako reprezentativní příklad zde uvedme Alasdaira MacIntyra. MacIntyrovu chápání ctnosti je charakteristické významem, jaký v něm sehrává společenský rozměr užívání ctnosti.³⁶ Dobra inherentní činností, ve kterých jednáme ctnostně, se podle něj vyznačují tím, že činnosti, ve kterých jich dosahujeme, se vždy nějak dotýkají komunity, ve které působíme.³⁷ Naše ctnostné jednání je tak vždy zasazeno do sítě vztahů s ostatními jednajícími, se kterými spoluvytváříme chápání a měřítko toho, co znamená jednat ctnostně. Komunitní rozměr ctnostného

34 Koubová, A., Společenská odolnost očima veřejných aktérů. Závěrečná esej, c.d., s. 368–369.

35 Viz výše pozn. č. 7.

36 „Ctnost je nabytá lidská vlastnost, jejíž vlastnění a uplatňování nám umožňuje dosáhnout dober, která jsou činností inherentní a jejichž nepřítomnost nám účinně brání v dosažení takových dober.“ MacIntyre, A., *Ztráta ctností. K morální krizi současnosti*. Přel. P. Sadílková – D. Hofman. Praha, Oikomenh 2004, s. 224 (překlad mírně upraven). K MacIntyrovu výkladu Aristotela a limitům tohoto výkladu viz např. Rapp, Ch., *Virtues and the Common Good*. In: Bielskis, A. – Leontsini, E. – Knight, K., *Virtue Ethics and Contemporary Aristotelianism: Modernity, Conflict and Politics*, c.d., s. 126–146. Jsme si vědomi, že současní autoři patřící do filosofického proudu tzv. etiky ctností se od sebe vzájemně liší a že je problematické považovat jen některého z nich za reprezentativního zástupce všech. MacIntyra nicméně volíme jednak kvůli jeho vlivu a jednak proto, že *Ztráta ctností* představuje snad nejznámější dílo tohoto proudu filosofického myšlení. Zároveň jsme si ovšem vědomi toho, že jiní proponenti moderní etiky ctností nabízejí i pojetí více či méně odlišná od MacIntyrova. Například rysy ctnosti, tak jak je chápe Philippa Footová (tedy prospěšnost ctnosti jejím nositeli a okolí, ctnost jako dispozice vůle a ctnost jako prostředek korekce špatných tendencí), má s resiliencí méně styčných ploch než MacIntyrovu pojetí. Resilience obvykle opravdu není chápána v protikladu k nějakým škodlivým charakterovým rysům. Nicméně například prospěšnost ctností pro jejího nositele a okolí lze resilienci připsat stejně tak, jako široce pojaté vztahování resilience k vůli. Ohledně pojetí ctností u Philippy Footové viz Foot, Ph., *Virtues and Vices and Other Essays on Moral Philosophy*. Oxford, Oxford University Press 2002, zejména pak kapitola „Virtues and Vices“, s. 10–23.

37 MacIntyre, A., *Ztráta ctností. K morální krizi současnosti*, c.d., s. 25–30. K MacIntyrovu pojetí ctností na úrovni komunity a společnosti viz např. Blackledge, P. – Knight, K., *Virtue and Politics: Alasdair MacIntyre's Revolutionary Aristotelianism*. Notre Dame, University of Notre Dame Press 2011.

jednání samozřejmě najdeme už u Aristotela, zejména v jeho chápání přátelství jako ctnosti.³⁸ Mám-li být dobrý přítel, musí tu být někdo, vůči komu se může mé přátelství projevovat. A i ostatní ctnosti, jako jsou štědrost, mírnost či odvaha, se typicky projevují v kontextu společenství a osvědčují se zejména v mezilidských vztazích.

U resilience tomu není jinak. Samozřejmě, že jedinec může být odolný ve vztahu ke krizím, které s jinými lidmi explicitně nesouvisí (například přírodní katastrofa), v naprosté většině případů ale krize neprobíhá jen na individuální rovině. I dlouhodobý stres, kterému jednotlivec čelí, se promítá do dalších vrstev jeho života, rodiny, místní komunity, společnosti. Tento rys situovanosti člověka ve vztazích k druhým lidem a ke světu obecně vede k rozvoji a promýšlení multisystémové resilience, neboť se čím dál více ukazuje, že resilience na úrovni jednoho systému (např. jednotlivce) má vliv na resilienci na úrovni jiného systému (např. rodiny).³⁹ Zároveň toto vzájemné působení není vždy úplně vyjasněno, neboť nelze bez dalšího říci, že posilování resilience jednotlivce vede vždy k posilování odolnosti komunity (například přílišné posilování ochrany jednotlivce může být na úkor komunity a její resilience a *vice versa*).⁴⁰

Jednou z příčin ne vždy úplně jasného mechanismu vztahu mezi resiliencí na úrovni jednotlivce a resiliencí na úrovni komunity je otázka zmíněná v úvodu tohoto článku, a sice zda resilienci na úrovni různých typů systémů něco spojuje, případně co to je. Viděli jsme výše, že některé definice resilience se snaží být natolik široké, aby byly aplikovatelné nejenom na jednotlivce. V následujícím oddíle se pokusíme o vykazání funkcionální podobnosti mezi resiliencí jednotlivce a komunity pomocí porovnání výměru a vlivu charakterové ctnosti jednotlivce na resilienci komunity. Bude-li tento krok úspěšný, ukáže se, že pojmové nástroje vycházející z Aristotelovy etiky mohou přispět k hlubší reflexi resilience nejen na individuální, ale i na kolektivní úrovni, a zároveň mohou vrhnout světlo na vztah mezi těmito oblastmi.

38 Aristotelés, *Eth. Nic.* 8.1, 1155a3–6; 9.9, 1170a1; 1.8, 1099b2–6, 3.6, 1115a10. Aristotelés, *Eth. Eud.* 7.1, 1234b31–1235a1. Aristotelés, *Politika* 2.5, 1263b5–7. Přel. A. Kříž. Praha, Petr Rezek 1998. K Aristotelovu pojetí přátelství v kontextu politiky viz zejména Ludwig, P. W., *Rediscovering Political Friendship: Aristotle's Theory and Modern Identity, Community, and Equality*. Cambridge, Cambridge University Press 2020.

39 Ungar, M. (ed.), *Multisystemic Resilience: Adaptation and Transformation in Contexts of Change*, c.d., s. 1–5.

40 Grossman, M., *Resilience to Violent Extremism and Terrorism*, c.d., s. 294–317.

3. Resilience jako komunitní ctnost?

Posun aplikace pojmu resilience na kolektivní rovinu je patrný v posledních letech jak ve světové, tak v české odborné diskusi.⁴¹ Celospolečenské krize, například pandemie COVIDu 19, válka na Ukrajině a Blízkém východě, či radikalizace politické scény, představují zátěž, se kterou se jednotlivé společnosti různě úspěšně vyrovnávají. Na lokální úrovni je takovou krizí i střelba a vraždění na pražské Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v prosinci 2023. V prvním sledu tato tragédie samozřejmě brutálně zasáhla do životů všech přítomných jednotlivců, v první řadě obětí a jejich rodin, kromě toho je však také *narušením ohrožujícím přežití, funkci nebo vývoj*⁴² akademické obce a potažmo celé společnosti.⁴³ Téma odolné společnosti v českém kontextu rozpracovala Alice Koubová, jejíž analýzy nám budou sloužit jako výchozí materiál v této části článku.

V závěrečné esejí, zahrnuté v knize rozhovorů, jež vedla o odolné společnosti s českými veřejnými činiteli, Alice Koubová představuje praktické kroky vedoucí k utváření a posilování odolné společnosti, přičemž zdůrazňuje, že „v otázce společenské odolnosti nejde o hledání hodnot, které by platily jako absolutní kritéria pro ‚správnou společnost‘, ale o popis konstelace takových hodnot, které se vzájemně vyvažují tak, že vytvářejí dostatečně dobré prostředí pro proměnlivý, neideální, a přesto odpovědný společenský život.“⁴⁴ Vychází tak z aktuální situace (české) společnosti, která se vyznačuje množstvím na sebe se vršících krizí, vůči nimž je adekvátní a odolnou odpovědí spíše „sebereflexe a proměna“ než návrat k navykému způsobu života.⁴⁵ Rysy adaptace a transformace diskutované výše se tak projevují ve schopnosti odolné společnosti vyvarovat se jak konzervaci, tak radikální změně,⁴⁶ absolutizaci jedné hodnoty či projevu odolnosti na úkor ostatních: „Příliš mnoho bezpečí nepředstavuje zdroj pro život, ale jeho zapouzdření a rigiditu. Velká empatie může být nástrojem necitlivosti k vlastním potřebám, rozmělnění rozdílů. Přehnaný důraz na vlastní emancipaci se může projevit jako cynické znepoužívání druhých lidí.“⁴⁷

Odolnost společnosti se tedy projevuje jak schopností reflexe současného stavu a sebereflexe sebe sama, tak praktickými systémovými změnami, kte-

41 Viz Ungar, M. (ed.), *Multisystemic Resilience: Adaptation and Transformation in Contexts of Change*, c.d.; Koubová, A. – Baronová, B., *Odolná společnost. Mezi bezmocí a tyranií*, c.d.

42 Masten, A., *Ordinary Magic: Resilience in Development*, c.d., s. 6. Viz výše pozn. č. 5.

43 Viz níže pozn. č. 57.

44 Koubová, A., *Společenská odolnost očima veřejných aktérů. Závěrečná esej*, c.d., s. 414.

45 Tamtéž, s. 365.

46 Tamtéž.

47 Tamtéž, s. 369.

ré zajišťují prostor a podmínky, v rámci kterých se odolnost může rozvíjet. I na rovině společenské odolnosti platí, že se projevuje a posiluje v konfrontaci s narušeními či krizemi, což ovšem neznamená, že každá krize v sobě nese potenciál k odolné reakci a růstu: společnost by naopak měla zajistit určitou míru bezpečí a předcházení krizím, aby tak ochránila zranitelné skupiny obyvatel a poskytla všem svým členům zdroje ke zvládnání krizí, kterým se vyhnout nejde.⁴⁸ Konkrétními atributy, které by odolná společnost měla vykazovat, jsou pak například podpora empatie, diverzity, mezilidských vazeb, zdravých mocenských vztahů, péče o pečující atp.⁴⁹ Analýza resilience na společenské úrovni podtrhuje to, že „odolnost je relační vlastnost, týká se vazeb vůči okolí. Odolní nikdy nebudeme sami.“⁵⁰ Odolnost společnosti a odolnost jednotlivce od sebe tedy nelze oddělovat.

Rysy, které Koubová vymezuje jako znaky odolné společnosti, samozřejmě nelze v doslovném znění hledat v Aristotelově popisu konkrétních politických společenství, tak jak jsou popisovány například v *Politice*.⁵¹ Povaha Aristotelem analyzované a konstruované obce je strukturálně zásadně odlišná od české společnosti začátku 21. století či jakékoli jiné současné společnosti. Nicméně pokud vyjdeme z předpokladu, že polis je strukturou, která může dobře fungovat jen díky tomu, že ji tvoří jednotlivci usilující o společné dobro, jejichž (ideální) charakter, jednání a vztahy jsou popisovány v *Etice Nikomachově* a z nichž některé jsme výše představili v kontextu podobnosti s resiliencí, nebrání odlišnost Aristotelovy polis a současné společnosti kladení otázky po odolné společnosti jakožto komunity tvořené odolnými jednotlivci.

Aristotelés tematizuje jednak to, že ctnost je stěžejní podmínkou zdařilého života obce,⁵² jednak to, že se charakter občanů promítá do politického zřízení a chodu obce (což je myšlenka přítomná jak u Aristotela, tak u dalších autorů klasické antiky).⁵³ A například nejvyšší formou výše zmíněného přátelství je u Aristotela vztah rovnocenných občanů, u nichž to, co je spo-

48 Tamtéž, s. 366–368; s. 389.

49 Tamtéž, s. 373–413; shrnutí na s. 415–416.

50 Tamtéž, s. 417.

51 To se netýká jen obvykle krizovaného otroctví či role žen a dětí, ale celkové struktury obce založené na odlišném pojetí občanství, výkonu moci apod. K hlavním rysům Aristotelovy politické teorie viz např. Deslauriers, M. – Destrée, P. (eds.), *The Cambridge Companion to Aristotle's Politics*. Cambridge, Cambridge University Press 2013; Kraut, R., *Aristotle: Political Philosophy*. Oxford, Oxford University Press 2002. Viz také nedávnou studii: Pellegrin, P., *Endangered Excellence: On the Political Philosophy of Aristotle*. Transl. by A. Preus. New York, SUNY Press 2020.

52 Viz např. Aristotelés, *Eth. Nic.* 1.2, 1194b7–11; srov. 7.11, 1152b1–8.

53 Kromě Aristotelés, *Politika*, c.d., 7.7. Viz také Platón, *Ústava*. 4. 435d–436a. Přel. F. Novotný. 6. vydání. Praha, Oikoymenh 2017. Též [Hippokratés], *O vzduchu, vodách a místech*, kapitoly 23–24 (Český překlad in: Hippokratés, *Vybrané spisy*. Díl II. Editoři: H. Bartoš – S. Fischerová. Přel. kolektiv překladatelů. Praha, Oikoymenh 2018, s. 356–358. K tomu viz Thein, K., *On the*

juje, je právě ctnostné a dobré jednání.⁵⁴ Je-li tedy polis podstatně ovlivněná tím, jací jsou občané, kteří ji vytvářejí, můžeme mluvit o vyvážené obci, mírné obci atp. Podobně: je-li moderní společnost tvořena lidmi, kteří formují její struktury na základě svého charakteru a přesvědčení, můžeme mluvit o tolerantní, přijímající či odolné společnosti.⁵⁵ Tento vztah se může komplikovat, pokud je v dané společnosti resilience chápána především jako persistence a resistance, což se projevuje například právem nosit zbraň. Takto pojatá resilience jednotlivce pak může snižovat resilienci společnosti, protože s sebou nese vyšší riziko ohrožení ze strany těch, kdo právo nosit zbraň zneužijí.⁵⁶ Má-li tedy fungovat rozšíření individuální resilience na resilienci kolektivní, je třeba, aby se nejednalo jen o persistentní a resistantní vrstvy resilience, ale i o vrstvy adaptace, transformace a zotavení.⁵⁷

Autoři zabývající se multisystémovou resiliencí poukazují na to, že vzhledem k současné provázanosti systémů na naší planetě není možné, aby se odolnost jednotlivého systému (např. člověka) rozvíjela nezávisle na odolnosti kolektivního systému, jehož je jednotlivec členem (např. místní komunitě), což je patrné už jen z toho, že základní impulsy pro rozvoj resilience a vulnerability jsou dané kontaktem dítěte s rodiči či jinými dospělými.⁵⁸ Byť tedy nemusí být vždy jasný přesný mechanismus tohoto vztahu mezi jednotlivým a kolektivním systémem, tento vztah zde je. Vztahy mezi odolností u jednotlivce a odolností u komunity fungují tedy v jakémsi kruhovém schématu založeném na vzájemném ovlivňování. Například studie provedené u rumunských dětí, které skončily kvůli katastrofální politice Ceaușescova režimu v dětských domovech, ukazují, že pokud je společnost schopná poskytnout určité odolnost vykazující struktury (v tomto konkrétním případě

Character of Citizens: Aristotle's Politics 7.7 and *Airs, Waters, Places*. In: Linka, V. – Bartoš, H. (eds.), *Aristotle Reads Hippocrates*. Leiden, Brill 2024.

54 Aristotelés, *Eth. Nic.* 8.3, 1156b7–10; srov. týž, *Eth. Eud.* 7.2, 1236b1–6.

55 Limity ctností v politickém životě a škodlivost jejich absolutizace ukazuje Judith N. Shklarová. Viz Shklarová, J. N., *Obyčejné neřestí*. Přel. D. Theinová – K. Thein. Praha, Karolinum 2023. Její kritika nicméně snahu o rozvoj resilience společnosti neohrožuje, protože fungující resilience se vyznačuje právě vyhýbáním se extrémům.

56 Grossman, M., *Resilience to Violent Extremism and Terrorism*, c.d., s. 294–317.

57 Jako projev takové resilience v kontextu terorismu a extremismu lze uvést například společenské změny na Novém Zélandu po masové střelbě v roce 2019. Viz Kouchakji, K., *Gun Control: New Zealand Shows the Way*. *International Bar Association*. Dostupné na: <https://www.ibanet.org/article/3E4700A8-8A7B-4766-B7CC-F59474F4A894>; [cit. 24.10. 2025]. Naopak po masové střelbě v České republice v prosinci 2023 lze vidět resilientní reakci zejména na straně akademické obce (např. tzv. Měsíc pro fakultu). Na straně politické reprezentace je obdobná reakce patrná ovšem jen částečně, neboť zejména adaptivní a transformativní vrstva resilience, která by v praktických důsledcích vedla např. k regulaci množství zbraní ve společnosti, není téměř přítomná.

58 Viz Ungar, M., *Multisystemic Resilience: Adaptation and Transformation in Contexts of Change*, c.d.; a zejména též týž, *Modeling Multisystemic Resilience Connecting Biological, Psychological, Social, and Ecological Adaptation in Contexts of Adversity*, c.d., s. 6–34.

systém adopcí a pěstounské péče), má to významný pozitivní dopad na resilienci u jednotlivců (v tomto konkrétním případě na jejich zotavení, adaptaci a transformaci).⁵⁹

Samozřejmě, že oproti jednotlivci nemá společnost jednu vůli či charakter, a tudíž formování ctnostných či resilientních rysů zde musí probíhat jiným způsobem. Zároveň se zde ale projevují i některé podobnosti, například transformace společnosti po prodělání krize (válečný konflikt, přírodní katastrofa, pandemie) či vyhýbání se extrémům (v otázkách bezpečnosti například ani absolutní sekuritizace, ani absolutní svoboda). Podobně jako je tomu u jednotlivců, není ani společenská resilience jen jednorázovou instinktivní reakcí: na rovině společnosti by se mělo jednat také o dlouhodobější schéma „chování“, kterého lze dosáhnout zejména implementováním dlouhodobých strategií, politik a opatření, které se osvědčí i ve chvíli, kdy jednotlivci v exekutivních rolích sami resilientní nebudou (jde například o určitou podobu školství, či médií, která nebude přímo závislá na aktuální politické reprezentaci). Posilování prvků odolné společnosti tak roste tzv. zdola, tedy u konkrétních jednotlivců, kteří vykazují resilienci ve svém okolí,⁶⁰ což v ideálním případě vede ke strukturálním proměnám, které pak umožňují rozvoj odolnosti u dalších jednotlivců.

O odolné společnosti je tedy možné mluvit díky tomu, že je tvořena jednotlivci, kteří jsou sami odolní a podílí se na posilování resilience například tak, jak to představuje výše nastíněná analýza Alice Koubové. Inspirace aristotelskou teorií ctnosti tak může při studiu a rozvoji odolnosti spočívat v chápání resilience na úrovni jednotlivce prizmatem charakterové ctnosti. Na úrovni kolektivního systému se ukazuje vzájemná provázanost mezi odolností jednotlivců a strukturami, v rámci kterých se jejich odolnost může rozvíjet a které jsou zároveň „výkonem“ individuální odolnosti ovlivňovány, podobně jako v případě polis, která umožňuje rozvoj ctnostných občanů, kteří se pak sami podílejí na formaci jejích struktur.

Závěr

Studium odolnosti na individuální i komunitní úrovni a implementace získaných poznatků do praxe představuje aktuální výzvu k akademické diskusi, do níž jsme se pokusili přispět pomocí analýzy vztahů výměrů resilience

59 Viz např. Rutter, M. et al., Developmental Catch-up, and Deficit, Following Adoption after Severe Global Early Privation. English and Romanian Adoptees (ERA) Study Team. *The Journal of Child Psychology and Psychiatry and Allied Disciplines*, 39, 1998, No. 4, s. 465–476.

60 To je mimo jiné patrné z rozhovorů s konkrétními aktéry českého veřejného prostoru, jejichž jednání vykazuje resilientní znaky. Viz Koubová, A., Společenská odolnost – rámování perspektivy a metodologická východiska, c.d., s. 8–23.

a charakterové ctnosti. Na rovině individuální odolnosti se ukázala významná podobnost mezi strukturou ctnosti, tak jak je popisována v *Etice Níkomachově*, a odolností vymezenou v rámci současné psychologie, psychiatrie a multisystémové resilience. Na rovině společenské odolnosti jsme se snažili poukázat na podobnost vztahu mezi ctnostným občanem a polis a odolným jednotlivcem a společností, přičemž jsme položili důraz zejména na vztah vzájemného ovlivňování a podmiňování odolnosti u těchto systémů. Konkrétní mechanismy tohoto vztahu však zůstaly pouze načrtnuty a představují výzvu pro další výzkum na úrovni multisystémové odolnosti. Další promýšlení vztahu mezi ctnostmi a resiliencí představuje nicméně významný zdroj reflexe, zejména díky dvou a půl tisícileté tradici filosofických úvah o ctnostech v evropském myšlení. Tento výkladový klíč má samozřejmě své limity, pramenící z odlišností mezi společností antickou a současnou. Situovanost jednotlivce ve společenských vazbách a vzájemné ovlivňování osobního a kolektivního nicméně tuto různost přesahuje – a právě v této oblasti je filosofické promýšlení odolnosti vycházející z aristotelské etiky ctností přírodním zdrojem další reflexe.